

Ferencziné Ács Ildikó

A Psalmustól az Éneklő Ifjúságig

Kodály Zoltán 55. zsoltárának (*Psalmus Hungaricus*) 1923-as bemutatója, majd az azt követő mintegy tíz esztendőnyi kórustörténeti eseménysor, a zenetudomány és kultúrtörténet számára egyaránt népszerű kutatási téma. Számos monográfia, tanulmány, doktori dolgozat foglalkozik az idősakkal, mégis homály fedi a korabeli történések egyes területeit.

Ismert munkákat alapul véve, azok hivatkozásait és eredeti forrásait követve, továbbá korhű dokumentumokra támaszkodva keressük a válaszokat az alábbi kérdésekre: *ki volt a karigazgatója a Psalmus bemutatóján szereplő Palestrina Kórusnak, mikor és hogyan találkozott Kodály a gyermekkarokkal, miként keletkeztek az első gyermekkari művei, illetve hogyan vezettek el az első gyermekkari hangversenyek az Éneklő Ifjúság kórusmozgalom elindulásáig.*

Dalos Anna *Kodály szolmizál* című írását (2019) alapul véve vette kezdetét a kutatómunka. Dalos elsősorban a szolmizációs módszer politikai és kulturális hátterét vizsgálja, történelmi kontextusba helyezve a kérdést, miként fordult Kodály érdeklődése a zenepedagógia felé. Ezt követően Eöszte László, Szabó Helga és Kodály saját írásait követve, a korabeli zenei szaklapokban és napilapokban publikált írások mellett Bónis Ferenc, Ittész Mihály, Maróti György, dr. Mészáros István munkáin keresztül és Borus Endre visszaemlékezésein át történt meg a fő kérdések és a kapcsolódó oldalágak elemzése.

Az 55. zsoltártól a Villő és a Túrót eszik a cigány bemutatójáig

A 20. századi magyar kóruskultúra, ezen belül az iskolai énekkari mozgalom történetének főbb állomásait vizsgálva, kezdő időszaknak a 20-as évek Kodályhoz fűződő történései jelölhetők meg. A kiinduló dátum 1923. november 19-e, az 55. zsoltár¹ bemutatója, mely fordulópontot jelentett a zeneszerző ismertségében és elismertségében is.

▼

¹ A hangverseny nagyszabású műsorszám, a későbbiekben *Psalmus Hungaricus* elnevezéssel vált ismertté. Tóth Aladár írja a Nyugat 1923. decemberi számában: „Kodály legújabb alkotása a műsoron «55. Zsoltár» néven szerepelt. A nevet azóta megváltoztatták. Az Universal Editionban megjelenő partitúra címlapjára azt fogják rányomatni: «Psalmus Hungaricus», Magyar zsolttár. A magyar zsolttár.” (Tóth, 1923: 607). Egy év múlva, ugyancsak Tóth Aladár révén „Örömmel üdvözljük Kodály mesterművének kőtapapíron való megjelenését.” (Tóth, 1924: 13). A partitúra és zongorakivonat az Universal Edition kiadásában, a cikk keletkezése (1924. december 3.) előtt néhány nappal jelent meg.

A Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 50. évfordulója alkalmából rendezett díszhangverseny plakátja² nem tünteti fel, és az újságcikkekben, kritikákban sem esik szó arról, hogy az előadáson fellépő Palestrina Kórust ki készítette fel a hangversenyre.

A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendejét bemutató Bónis-kiadvány (2005: CD-melléklet), valamint az MTA Zenetudományi Intézetének Koncertadatbázisa³ Vaszy Viktor nevét jeleníti meg karigazgatóként. Emellett mindkét adatbázis a *Psalmus Hungaricus* címet használja a plakátokon feltüntetett 55. *zsoltár* megnevezés helyett.

1921-től 1926-ig azonban a Palestrina Kórust Harmat Artúr irányította, azaz az ő karigazgatói munkájának köszönhetően szólalt meg a Zsoltár énekkari anyaga. Harmat Artúr szerepére vonatkozóan bővebb információval szolgál Sirákné Kemény Kinga doktori disszertációja. Sirákné, emellett Bónis Ferenc *Hódolat Bartóknak és Kodálynak* című munkájára hivatkozva sorol fel tizenöt fővárosi napilapot az 1923-as hármas bemutató fogadtatásáról, kritikai visszahangjáról. A Harmat Artúr vezette Palestrina Kórus sikeres bemutatkozása vonatkozásában idézi (Bónis, 1992 idézi, Sirákné, 2018: 17):

„...A karokat a Palestrina-kórus énekelte nemes stílusban és összevágón¹⁰² [...] ...négy szólamú vegyeskarral, melyben a kitűnő *Palestrina-khorus* [sic!] valósággal remekelt¹⁰³...a kórusrészek azt bizonyították, hogy kiváló Palestrina-kórusunk teljesítőképességének csúcán van¹⁰⁴ ...A mű megszólaltatása Székelyhidy úr finom tenorjában és a pompás Palestrina-kórusban igazi, szilárd támaszra talált¹⁰⁵... Nem feledkezhetünk meg az előadásról sem, így elsősorban a Palestrina-kórus gondos munkájáról¹⁰⁶ ...”⁴

Harmat Artúr életművét kutatva, az 1924-es évhez kapcsolódóan pedig a következőket írja: „Az *éledő cecília-mozgalom úttörőjeként a Belvárosi templom kórusával számos reneszánsz kórusművet ismertettek meg a hallgatósággal, nem egy remekmű ekkor hangzott*

▼

2 A plakát letölthető az alábbi linken: <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib583568z>

3 Az adatbázis elérhetősége: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=4320. A letöltés időpontja: 2023. február 16. A módosítás Dalos Annának köszönhetően vélhetően hamarosan meg fog történni.

4 Az idézethez kapcsolódó lábjegyzet hivatkozásai Sirákné dolgozatában: „102 (Rendkívüli filharmóniai hangverseny.) Új Nemzedék, 1923. nov. 21. 6. lap Írója s.g. (= Sauerwald Géza). 103 A filharmonia diszhangversenye. Pesti Hírlap, 1923. nov. 20., 5–6. lap. Írója: (-ldi) (= Béli Izidor). 104 Jubiläumskonzert. Neues Pester Journal, 1923. nov. 20., 6. lap Írója ismeretlen. 105 Philharmonisches Konzert, Novitäten von Dohnányi, Kodály und Bartók. Pester Lloyd, 1923. nov. 20. (reggeli kiadás), 8. lap. Írója: G. M. (= Molnár Géza). 106 Az ötvenéves Budapest zenei ünnepe. Pesti Napló, 1923. nov. 20., 6. lap, Írója: (T-th) (= Tóth Aladár)”.

fel elsőként Budapesten. A Palestrina kórossal pedig oratórikus művek sokaságát tűzték műsorra.” (Sirákné, 2018: 19).

A *Psalmus* bemutatója után egy évvel, 1924. december 1-én a Filharmóniai Társaság hangversenye (illetve november 30-án a nyilvános főpróba) keretében hangzik fel újra az 55. *zsolttár*.⁵ Az előadói apparátus csaknem azonos a korábbival, azonban, „Mivel a zeneakadémiai orgonája ez idő szerint javítás alatt áll,⁶ a rövid ideig tartó orgonaszólamot egy erre az alkalomra betanított gyermekkar helyettesítette.”⁷

A gyermekkar kilétét viszont számos forrásban és dokumentumban homály fedi. A Filharmóniai Társaság hangversenylakátja nem tünteti fel az előadók között a gyermekkart, ahogyan a karigazgatók személyét sem. Az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában⁸ található nyomtatvány szövege szerint a Filharmóniai Társaság 1924. december hó 1-én, hétfőn este fél 8 órakor kezdődő IV. bérleti hangversenye keretében az 55. *zsolttárt* vezényelte Dr. Dohnányi Ernő, közreműködtek: Dr. Székelyhidny Ferenc, a m. kir. Operaház tagja és a Palestrina Kórus.

A zenetudomány és kóruskultúra jeles kutatói számolnak be az előadásról, továbbá Kodály visszaemlékezéseiben is találunk utalást az eseményre.

Dalos Anna, Szőnyi Erzsébet és Eösz László írásaira hivatkozva, átfogóan, konkrét évszámok nélkül ír a *Psalmus* második előadáshoz kapcsolható folyamatról:

„Kodály ekkor ismerte meg a Wesselényi utcai fiúiskola kórusát, amely – mivel a Zeneakadémia orgonája épp felújítás alatt állt, s így nem működött – a kórus női szólamait erősítette. A fiúkórus próbáin szerzett tapasztalatok keltették fel a zeneszerző érdeklődését e speciális médium iránt. Az elkövetkező években gyermekkarok sokaságát komponálta.” (Dalos, 2019: 47).

Pukánszky Béla 2005-ös tanulmányában az alábbi leírás olvasható:

▼

⁵ Az Est, 1924. november 30-i, 256. szám 15. oldal.

⁶ Az egyre bizonytalanabbá váló működése miatt 1924 augusztusában leszerelték a Zeneakadémia orgonáját, így a hangversenyeken hónapokig nélkülözni kellett a hangszer használatát. Lásd: Az Est, 15. évfolyam 1924. szeptember 12-i szám 10. oldal. Lásd még:

https://koncert.zeneakademia.hu/data/ZENEAKADEMIA.HU/orgona/dokumentumok/zeneakademia-orgonas-2018_vegleges_webre.pdf

⁷ *Zenei Szemle* 1924. december. IX. évf. 4. szám 105. oldal.

⁸ OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Zenei aprónyomtatványok. Budapest, 1924. A műsorban Lully *Ballett-szvitje* mellett szerepelt Kodály 55. *Zsolttára*, valamint Strauss *Egy hős élete* című szimfonikus költeménye.

„A tenorszólóra, vegyeskarra és orgonával megerősített zene-
karra írt darab egyik előadását megelőzően a Főiskola orgo-
nája tönkrement, ezért a próbák során – a női kar szólamát
erősítendő – a Cukor utcai iskolás fiúk kórusa is bekapcsolo-
dott a mű előadása (sic!). Az ezután következő előadáson
már a Wesselényi utcai polgári iskola fiúkórusa vett részt.
A próbákon megjelenő mesternek annyira megtetszett a
fiúkar tiszta hangzása, hogy elhatározta: kórusművet ír szá-
mukra. Kis idő elteltével, 1925-ben megszületik a ‚Villő’ és a
‚Túrót eszik a cigány’ című gyermekkari mű, s ezt követte
egy egész sor hasonló.” (Pukánszky, 2005: 34).

Az előadás(ok)ra vonatkozó dátumot a szerző nem közli, a vélelmezett időin-
tervallum 1924. december 1. és 1925. április 2., a két gyermekkari mű bemutatója
között azonban nem valósítható meg a leírt folyamat, továbbá nem azonosítható
be a „Cukor utcai iskolás fiúk” kórusa sem.

Bónis Ferenc 1987-es kandidátusi értekezése,⁹ valamint a *Visszatekintés III.*
kötetének szerkesztői munkálatai után, 1992-ben, a *Psalmus* 1924-ben megjelent
nyomatott kottái vonatkozásában tér ki a gyermekkar szerepére. Ismerteti továbbá,
hogy az eredeti nagypartitúra a műhöz utólag írt gyermekszólamokat nem
tartalmazza.

„Igaz: ezek a gyermekkari szólamok új szubsztanciát nem
adnak, csak a bemutatón erőtlennek bizonyult női kar hangzá-
sát erősítik. 1924. november 30-án és december 1-jén, a második
és harmadik előadáson¹⁰ már így szólalt meg a Zsoltár. Kodály
itt és ekkor találkozott először éneklő gyermekekkel a kon-
certdobogón – és ez a találkozás sorsdöntő volt: új korszakot
nyitott zeneszerzői pályáján. Első gyermekkórusai, a *Villő* s a
Túrót eszik a cigány, e találkozást követően keletkeztek – és négy
hónappal később, 1925. április 2-án már a közönség elé kerül-
tek.” (Bónis, 1992: 187).

Az időrendiség itt megfelelő, azonban az írás nem fedi fel a gyermekkar kilétét.
Felmerül azonban egy újabb ellentmondás: Bónis a nőikar hangzásának gyenge-
ségére hivatkozik. Feltehetően a *Visszatekintés III.* kötetében általa közölt Kodály-
nyilatkozatok alapján teszi ezt:

▼

⁹ Bónis Ferenc (1987): *A Psalmus Hungaricus születése*. Kandidátusi értekezés, <http://real-d.mtak.hu/17/>. Utolsó letöltés: 2022. december 10.

¹⁰ A megnevezett második előadás valójában a december 1-jei hangverseny főpróbája volt.

A karéneklés iskolája (1962):

„1923-ban, a Psalmus Hungaricus bemutatására készülve úgy találtam: egyetlen kórusunk nagyon legyöngült (néhány évvel voltunk csak a háború után). Ezért elhatároztam, hogy kiegészítem egy fiúkarral. Ezeknek pompás éneke arra ösztönzött, hogy írjak nekik néhány rövid darabot – a *Túrót eszik a cigány* címűt meg a *Villót*. Néhány év alatt, tanítványaim közreműködésével, valóságos kis gyermekkórus-irodalom született.” (Kodály, 1989: 113).

1966-ban, a Jeunesses Musicales párizsi kongresszusán már így fogalmaz Kodály, a múltra történő visszapillantása során: „*Énekkaraink annyira legyöngültek, hogy a Psalmus Hungaricus bemutatóján kénytelen voltam a női kart gyermekkórusral megerősíteni.*” (Kodály, 1989: 154).

A fenti idézetek tartalmával szemben, az 1923-as ősbemutató utáni kritikák (lásd többek között Siráknénál) azonban nem a női szólamok erőtlenségéről, sokkal inkább a Palestrina Kórus *remekeléséről* írnak. 1962-es és 1966-os nyilatkozataiban feltehetően Kodály emlékezett vissza homályosan a bemutatón (1923!) éneklő kórus gyengeségére, illetve tévesen nyilatkozik a gyermekkar bemutatóba történő bevonásáról is (arra ugyanis csak egy évvel később került sor)!

A felsorakoztatott kritikák és írások tükrében, a második előadás vonatkozásában egyértelműbbnek tűnik az orgona hiányából eredő apparátusbővítési igény. Ezt támasztja alá életrajzi írásában Eősze László is, aki az 1924. november 26-i eseményről azt írja: „*A Zsoltárt próbálják – a Cukor utcai iskolában... A Főiskola orgonáját javítják, ezért Kodály a női kar szólamait gyermekkórusral erősíti.*” (Eősze 1977: 102). Kodály kórusművészete című 1997-es előadásában pedig így fogalmaz: „*A Psalmus női kari szólamait az 1924. december 1-jei előadáson – a javítás alatt álló orgona helyett – gyerekkórusral erősítette meg. Örömmel figyelt fel hangjuk friss csengésére.*” (Eősze 2000: 78).

Figyelembe véve, hogy Harmat Artúr 1920-tól mintegy 26 éven át a budapesti iskolák énekkortatási szakfelügyelője volt, jól ismerhette az iskolai kórusok helyzetét és munkásságát. Huber Frigyes a *Magyar Kórus* 1945. szeptemberi számában, méltatva Harmat Artúr zene- és énektanításban betöltött szerepét, egyházzenei munkásságát, a Kodállal történő együttműködéséről a következőket írja: „*Harmat irányítja Kodály figyelmét az iskolai énekkarokra, melyekkel legolcsóbban és legszélesebben lehet elterjeszteni az új magyar muzsikát. Azóta van Éneklő Ifjúság mozgalmunk.*” (Huber, 1945: 1112). A *Psalmus* második hangversenyén közreműködő fiúkórus kiválasztásában – a Palestrina Kórus karnagyaként és énekkortatási szakfelügyelőként – Harmatnak minden bizonnyal meghatározó szerepe lehetett.

A további szakirodalmi munkákban az 1924-es bemutatón szereplő gyermekkar kilétére keressük a válaszokat.

Eősze László 1956-os írását idézve: „1925 februárjában [Kodály] felkérte Borus Endrét, tanítsa be növendékeinek a *Psalmus* gyermekkari részét. Az egyik próbán Kodály is jelen volt.” (Eősze, 1956: 80). Eősze itt Borus Endre 1942-ben, az *Énekszóban* megjelent visszaemlékezésére¹¹ hivatkozik:

„Idestova 18 évvel ezelőtt, 1925 februárjában Kodály Zoltán azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy »*Psalmus Hungaricus*« -ában vállaljam el a gyermekkari rész betanítását. [...] A tanulás előrehaladtával hamarosan megjelenhettünk az összp próbákon is, ahol a válogatott, jóhangú fiú sereg lelkesen fújta a: »Mikoron Dávid nagy búsaltában ...« fenséges dallamát. A próba végeztével elgondolkodó arccal, ezekkel a szavakkal fordult hozzám: »Majd hozok én valamit az ön gyerekkórusának, addig is az az érzésem, hogy nagyon érdemes foglalkozni ezekkel a fiúkkal!« Alig egy-két hét elmúltával csakugyan megjelent Kodály Zoltán. Kivette zsebéből a »Villő« és a »Túrót eszik a cigány...« című gyermekkórusok partitúráját és eljátszotta. [...] Éreztem, hogy ez az a pillanat, amely egyelőre még beláthatatlan perspektívát nyitott meg a magyar gyermekkar-oktatás előtt.” (Borus, 1942: 973).

Eősze László 1977-es életrajzi munkájában, az 1925-ös esztendőnél a következő bekezdés vonatkozik a gyermekkarokkal történő közös munkára: „Februárban a *Wesselényi utcai polgári fiúiskola kórusa Borus Endre vezetésével – Kodály felkérésére – a Psalmus* gyermekkari részét tanulja. A mester résztvesz egyik próbájukon, s a frissen, tisztán csengő fiúhangok hallatán elhatározza, hogy komponál valamit számukra.” (Eősze 1977: 104).

Az ellentmondás valamennyi esetben ott keletkezik, hogy 1925 februárjában, illetve tavaszán a koncertnaptárak nem jegyeznek *Psalmus*-hangversenyt, vagyis nem indokolt a gyermekkar februári *Psalmus*-próbája.¹² A következő hangverseny, ahol a gyermekkar a *Zsoltárt* éneкли, 1926 novemberében van.¹³

▼
11 Ugyanez kissé átdolgozott formában megjelent az *Új Zenei Szemle* 1952. decemberi (12.) számának 30. oldalán is.

12 1925. február 23-án, a Zeneakadémián, a Filharmóniai Társaság 9. bérleti hangversenyén Mahler *III. szimfóniájában* közreműködött a Palestrina Kórus mellett a Wesselényi utcai iskola gyermekkórusa, Borus Endre vezetésével. A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarát Erich Kleiber vezényelte.

13 A *Magyar Hírlap* 1929. június 18-i száma a négy évvel korábbi 115 tagú fiúkórus elindulását és sikereit foglalja össze. Babay József emlékezése nyomán a „Második szereplésre már a Studio hívta meg őket [...] Ezt követte Mahler *III. szimfóniájának* budapesti

Ittészné Kövendi Kata *Kodály Zoltán nyomában Budapesten* című könyvében írja: „Borus Endre a Wesselényi utcai fiúpolgáriban tanított, fiúkórusa 1924-ben részt vett a *Psalmus Hungaricus* előadásában. Ezután Kodály számos művet komponált az együttesnek.” (Ittészné, 2017: 76).

Az előzmények ismeretében ez már valóságosabb forgatókönyv Kodály és a fiúkórus első találkozására. Ezt a történelmi láncolatot támasztja alá Maróti Gyula is. Az 1924-es bemutató vonatkozásában leírja, amint

„...a közönség felállva, negyedórás tapsal ünnepelte Kodályt és az előadókat, köztük a gyermekkart, amely jelentősen megerősítette és színesebbé tette a vegyeskar hangzását. Borus Endre kórusának (a Wesselényi utcai polgári fiúiskola énekkarának) a beépítése a *Psalmus* hangzásába fényesen sikerült. [...] Az előadás után Kodály meglátogatta Borus kórusát az iskolában, és csak megerősödött fenti meggyőződésében, amikor közelről is látta és hallotta a kipirult arcú fiúkat énekelni. Alig pár hét múlva ismét megjelent a kórus próbáján, és két frissen elkészült a cappella darabjának a kottáját adta át Borusnak: a *Villót* és a *Túrót eszik a cigányt*.” (Maróti, 2000: 153).

A két kórusmű 1925. április 2-án hangzott el „*Kodály Zoltán Magyar népdal-estje*” alkalmából, a Zeneművészeti Főiskola nagytermében. Így nyilatkozott Kodály a hangverseny előtt, a háromszáz éves magyar műdalokról, a *Világ* 1925. március 31-i számában (16. évfolyam, 73. 11–12. oldal):

„Hogy hogyan jutottam arra a gondolatra, hogy gyermekkórusra tegyek le dalokat? Ez igen egyszerűen, természetesen adva volt, miután azokat a dalokat írtam gyermekkarra, amelyeket falun is csak gyerekek szoktak előadni. Van ugyanis egy egészen külön gyerektadíció. Ide tartoznak elsősorban a játékdalok, amelyeket bizonyos játékoknál énekelnek. [...] A gyerekdalok másik csoportja a köszöntők, amelyeket a gyerekek bizonyos alkalmakkor, például virág-

▼
előadása, amelyben ők vállalták a gyermekkórust. Erich Kleiber, majd Walter Bruno vezényelték a kart. És ezután jött Kodály világhíres »*Psalmus Hungaricus*«-a.” (Babay, 1929: 6.)

Mint általában a visszaemlékezések, ez is magában rejt a tévedés lehetőségét. Ha tényként fogadnánk el az írást, akkor a *Psalmus* a Wesselényi utcai kórus közreműködésével 1925. február 23-a (sőt, Walter Bruno okán 1928. január 2.) után szólalhatott volna meg először.

vasárnapkor, házról-házra járva énekelnek el. A műsoron ez alkalommal köszöntők szerepelnek.” (Kodály, 1925, idézi Kodály, 1989: 19).

A következő napok híradásai nagy elismeréssel szólnak a hangversenyéről (lásd példaként az *Új Nemzedék* 1925. április 4-i (7. évfolyam, 77. szám), 10. oldalának cikkét.)

A dalestektől az önálló gyermekkari hangversenyig

Az első két gyermekkari művet hamarosan újabbak követték. Csaknem egy év múlva, 1926. március 17-én, Kodály Zoltánné Sándor Emma születésnapján, hasonló dalest keretében hangzott fel először a *Gergely-járás* (a korábbi két mű társaságában), ezúttal is Borus Endre és a fiúkórus tolmácsolásában.

1927-ben készült el a *Lengyel László*, a *Jelenti magát Jézus*, és pontosan egy évvel a *Gergely-járás* bemutatója után, március 17-én hangzottak fel a Zeneakadémián. Bónis a koncert vonatkozásában tévesen közli az *Élet-pálya: Kodály Zoltán* című könyvében, hogy

„Emma asszony születésnapján három új kórusmű (*Jelenti magát Jézus*, *Lengyel László*, *Zöld erdőben*), a Magyar Népzene hét új száma (köztük a *Barcsai*, a *Kádár Kata*, *A nővérek* és a *Tücsöklakodalom*), valamint két zongoramű került bemutatónaként a közönség elé.” (Bónis, 2011: 230).

Helyesbítés: Kodály Zoltán 11 füzetből álló sorozata, a *Magyar népzene énekhangra és zongorára IV.* kötetének 8 dala szólalt meg az est folyamán, a meghívó III. és VI. számú műsorblokkjában, köztük a *Zöld erdőben*. A *Zöld erdőben* tehát tévesen került a kórusművek felsorolásához, az ugyanis 1936-os keletkezésű. Vagyis helyesen: két új kórusmű (*Jelenti magát Jézus*, *Lengyel László*), a Magyar Népzene nyolc új száma (köztük a *Barcsai*, a *Kádár Kata*, *A nővérek* és a *Tücsöklakodalom*), valamint két zongoramű került bemutatónaként a közönség elé.

A következő évben 1928. május 12-ére esett Kodály Zoltán *Magyar dalestje* a Zeneakadémián: a *Lengyel László* mellett bemutatták az *Isten kovácsa*, *A süket sógor* és a *Cigánysírató* (Borus Endre és a Wesselényi utcai fiúkórus tolmácsolásában), továbbá két nőikari és 2 férfikari mű is megszólalt.

Az első vokális hangversenyeken, a dalok mellett, még kisebb hányadban szólaltak meg kórusművek. Az első önálló gyermekkari est, 1929. április 14. jelentős dátum a magyarországi kórusmuzsika történetében: „*Kodály Zoltán gyermekkarestje*” keretében hét fővárosi iskola 13 karművet mutat be.

Bónis Ferenc az *Élet-pálya: Kodály Zoltán* című, 2011-es kiadványa ide vonatkozó rövid ismertetőjében leírja, hogy az első olyan Kodály szerzői esten, melynek teljes tartalmát a gyermekkari művei adták, a *Pünkösddőlő, Gólya-nóta, Táncnóta és Újesztendőt* köszöntő, valamint az *Öt tantum ergo* most hangoztak fel először (Bónis, 2011: 244). Ismét pontosítás szükséges: a programindító *Pange lingua* helyett, helytelenül, a korábbi keletkezésű, *Öt tantum ergo* gyermekkari ciklust nevezi meg Bónis.

Eősze László, *Kodály Zoltán életének krónikájában* közli, hogy 1929. április 28-án megismétlik a két hete adott hangversenyt, *Éneklő ifjúság* címmel, majd május 9-én újra előadják a teljes műsort (Eősze, 1977: 125–126). A korabeli napilapok¹⁴ híradásai beharangozzák és méltatják Kodály gyermekkarestjének – ezúttal gyermekkar-matiné keretében, vagyis vasárnap 11 órai kezdettel történő – megismétléseit. Azonban ezek egyike sem említi az „*Éneklő ifjúság*” elnevezést! Eősze feltehetően tévesen előlegezi meg a későbbi címet.

A hangversenyeket követő néhány hét múlva, a *Zenei Szemle* 1929. évi 2. számában jelent meg Kodály *Gyermekkarok* című írása. A szerző visszaütal a gyermekkari est előadóra, alapvetően azonban nagyszabású művelődéspolitikai koncepciója alapértékeinek rögzítése történik meg benne. A hangszeres kultúrával szemben az éneklés szerepét emeli ki. Az egyre erősödő énekkari kultúra támogatására az iskolai nevelés fontosságát hangsúlyozza – „*Nekünk tömegeket kell a zenéhez vezetni.*” (Kodály, 1929, idézi Kodály, 1982: 42) –, ezzel összhangban pedig a tanárképzés szerepét nyomatékosítja.

Dalos Anna, a *Gyermekkarok* című cikkhez kapcsolódva egy másik gondolat-sort is kiemel:

„...a gyermekeknek szóló művek papírra vetése, illetve később a zenepedagógia iránti érdeklődés és a zeneoktatás megújításának szándéka legalább két célt szolgált egyidejűleg. Egyrészt a jövő – vagyis a magyar népdalra épülő új magyar zene – közönségének nevelését, másrészt a magyarságból a hagyományos megközelítés szerint hiányzó szolidaritás érzésének erősítését.” (Dalos, 2019: 47)

Kodály 1925 és 1929 között keletkezett, gyermekkarok által, illetve gyermekkari hangversenyek alkalmából (a *Pange lingua* ugyanis vegyeskari kompozíció) megszólaltatott műveinek összefoglalását az alábbi táblázat tartalmazza:

▼
14 Pl. *Előőr*, 1929. május 4. (2. évfolyam) 18. szám 9. oldal; *Magyarság*, 1929. május 15. (10. évfolyam) 108. szám 13. oldal; *Magyar Hírlap*, 1929. május 11. (39. évfolyam) 105. szám 7. oldal stb.

KELETKEZÉS ÉVE	MŰ CÍME	MEGJEGYZÉS (BEMUTATÓN FELLÉPŐ KÓRUS, AJÁNLÁS, FELKÉRÉS)
1925	Villő	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Túrót eszik a cigány	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
1926	Gergely-járás	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
1927	Lengyel László	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Jelenti magát Jézus	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
1928	Cigánysirató	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Isten kovácsa	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	A süket sógor	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Juhásznóta	Kerényi György kérésére (a polgári leányiskolák számára tervezett énekfűzetébe)
1928	Tantum ergo I-V.	Toldy Bélának ajánlva, orgonakísérettel
1929	Pange lingua (vegyeskarra)	Attila u. polg. isk. ékr. és Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium Énekkara, vez. Kertész Gyula
1929	Pünkösödölő	B. Sztojanovits Adrienne és a Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium Énekkara
	Táncnóta	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Gólya-nóta	Wesselényi utcai Polgári Fiúiskola énekkara (vez. Borus Endre)
	Újesztendőt köszöntő	B. Sztojanovits Adrienne és a Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium Énekkara

Az Éneklő Ifjúság kapujában

Szabó Helga négy részben közöl részletes ismertetést az Éneklő Ifjúság történetéről.¹⁵ Dr. Mészáros István 1967-ben foglalja össze a mozgalom kibontakozásának főbb állomásait (Mészáros, 1967: 521–532).

▼

¹⁵ A *Magyar Zene* jelentette meg 1983 és 1984-ben a tanulmányokat.

Szabó Helga a kezdetekről szóló tanulmányban mutatja be az 1926-ban Győrben, Szegeden és Csíkszeredán történt első vidéki szárnypróbálgatásokat, majd az 1927-es pécsi, továbbá az 1929-es kecskeméti eseményeket (Szabó, 1983: 378–380).

„Nem sok idővel a főváros után megmozdult a vidék is. Időben elsőnek Győr.” (Kerényi, 1942: 974). 1926-ban Kodály dalaiból szólalt meg egy válogatás, majd 1927. április 3-án elhangzott a *Villő és a Csipkefa* (Kerényi, 1942: 976). Eősze László így ír az eseményről: „Kerényi György két kis kóruossal arat sikert Győrben. Ezzel életre kelti vidéken is az ifjúsági énekkari mozgalmat.” (Eősze 1977: 118).

1929. áprilisában a *Győri Hírlapban* megjelennek az új hangverseny előzetesei: „énekkarok közös estjét tervezik Győrött”. Az esemény jelentőségét mutatja, hogy fővárosi napilapok is tudósítanak az új vállalkozásról: bár Kerényi úgy fogalmaz, hogy „ilyen még a fővárosban sem volt” (Kerényi, 1942: 978), a napilapok (pl. *Magyarság*, *Nemzeti Újság*, *Magyar Hírlap* 1929. május 11-i száma) másként nyilatkoznak: „A műsor gerince Kodály Zoltán nyolc gyermekkara, melyeket legutóbb Budapesten mutattak be nagy sikerrel.” (*Magyarság*, 1929: 13). Az 1929. április 14-i, budapesti hangverseny után azonban kétségtelen, hogy a május 12-i, győri hangverseny meghatározó eseménye volt a vidéki kóruséletnek.

A Kodály életét napról napra dokumentáló Eősze László megfogalmazásában, 1929. május 12-nél a következő bejegyzés áll: „Győrben Kerényi György öt kórus élén nyolc Kodály-gyermekart vezényel. Ez vidéken az első iskolaközi énekes ünnep.” (Eősze 1977: 126)

Az első mondatot pontosítani szükséges: bizonyára Kerényi „vezényelte le” a koncertet, de nem ő „vezényelte el” mind a nyolc művet. A napilapok, illetve Kerényi 1942-es visszaemlékezése további karnagyokat is megemlítenek (bár nem egybehangzóan). Amit azonban a győri hangverseny vonatkozásában mindenképpen ki kell emelni: vidéken valóban ez volt az első, több iskolát is felvonultató énekkari est.

A kórusmozgalom kibontakozásában jelentős szerepe volt a gyermekkari irodalom bővülését lehetővé tévő publikációs háttér megteremtésének. A kottakiadások sorában meg kell említeni Kerényi György 1928-as gyermekkari kötetének közreadását. A 10 kis művet tartalmazó kéziratos gyűjtemény számára írta például Kodály a *Juhásznotha* című gyermekkari művét. A kötetbe, Kerényi György karművei mellett még Molnár Antaltól került bele egy kétszólamú induló.

1930-ban Bárdos Lajos és Kertész Gyula kiadó alapítását határozták el. 1931-ben *Magyar Kórus* névvel adták közre a hangjegyes egyházzenei folyóirat első lapszámát, melyben kortárs magyar karműveket jelentettek meg. A második lapszámtól mindezt reneszánsz mesterek műveivel bővítették.

Kerényi György és Kertész Gyula 1933-tól adta ki az *Énekszó* című zenepedagógiai lapot, mely elsősorban iskolai témákkal foglalkozott.

Néhány évvel később, 1941 szeptemberében, Kerényi vezetésével indult el az *Éneklő Ifjúság* folyóirat. Az 1. száma, Kodály előszavával jelent meg.

„Bárdos Lajos emlékezéseiből tudjuk, hogy a *Magyar Kórus* kiadó, illetve azonos című lapja és az *Énekszó* című folyóirat által elindított, Kodály kezdeményezését kiteljesítő folyamat eredménye volt az egyre gazdagodó gyermekkari irodalom, s 1934-re már tetemes mennyiségű kompozíció gyűlt össze, egyre több énektanár-karnagy vállalkozott a régi mesterek újra felfedezett és a kortársak új szellemet képviselő darabjainak megtanítására, előadására. Bárdos Lajos felesége, Irénke asszony adta az ötletet, hogy tartsanak »iskolaközi« hangversenyt, s hogy a dalos sereglésnek adják az *Éneklő Ifjúság* nevet.

Azt is Bárdos tanár úrtól tudjuk, hogy az *Éneklő Ifjúság* név használatára csak azok a dalostalálkozók voltak jogosultak, amelyeken legalább négy-öt énekkar szerepelt, és amelyen volt közös ének. Erre a célra a kezdetektől a kánonéneklést találták a legalkalmasabbnak. Egy 19. századi osztrák zeneszerző, Ludwig Ernst Gebhardi (1787–1862) remekül hangzó Glória-kánonja, Kerényi György magyar szövegével vált szinte kötelező darabjává a karénekes összejöveteleknek. Az akkor már néhány éves gyakorlat (és a Berzsenyi évforduló) ihlette Kodály Zoltán nagy kánonját 1936-ban.” (Ittész 2014: 5)

Ittész Mihály 2014-ben, a 80 éves mozgalom tiszteletére rendezett ünnepi hangverseny kapcsán, a Magyar Kodály Társaság kiadványának hasábjain emlékezett vissza az első hangversenyre. 1934. április 28. a kórustörténet kiemelkedő jelentőségű dátuma: „A *Magyar Kórus* és az *Énekszó* első »hivatalos« *Éneklő Ifjúság* címmel rendezett hangversenye a Zeneakadémián: tizennégy iskola ezeröttszáz diákja éneklé Kodály gyermekkariat.” (Eősze 1977: 147).

Az est szervezésének új megoldásairól, a tervekről az *Énekszó* 1934. április 5-i, 5. száma tudósít a 88. oldalon. Az 1934. június 1-jei 6. szám 103–105. oldalán, Kerényi György tollából, már a beszámoló olvasható. A sikertervük három alappillére vezet vissza: 1. A műsor összeállítás: a kiadványaikban megjelent művekből kellett válogatni. A résztvevő kórusok vezetőivel részletesen megbeszélték a műsor minden számát, és meg is hallgatták azt előzetesen. 2. A szereplők válogatása: a legjobbakat hívták meg az elemi iskolától kezdve a tanítónőképző intézetekig. 3. Az egyéni ötlet: a legnagyobb sikert az együttes kánonéneklés és az énekkarok „kórusos” elhelyezkedése jelentette (erkélyeken, egymással szemben, nézőtérén).

A hangverseny első, egyházi részének végén, összkarként Gebhardi Glória *szálljon kezdetű kánonja*¹⁶ hangzott fel a négy fellépő kórus előadásában, négy szólamban. A második, világi részben nagy sikert aratott az énekkari hangversenyen első ízben szereplő elemi iskolai formáció, a győri evangélikus népiskola kórusa (Kerényi 1934: 103–104).

A folyóirat II. évfolyamának 1934. december 1-jei 2–3. száma meghívót közöl az Éneklő Ifjúság december 23-ára meghirdetett II. hangversenyére. Előtte ismertetik az Éneklő Ifjúság mozgalom hangversenyrendezési feltételeit. Meghatározzák, kik léphetnek fel a hangversenyeken, behatárolják az előadható műsor forrását (csak az általuk ellenőrzött és megjelentetett kiadványokból, művekből lehetett válogatni), *tömegének* néven (leginkább) kánon előadására buzdítanak. A városok hangversenyének tiszta jövedelmét énekkari gyűjtemények megjelentetésére javasolják fordítani. Végül ismertetik a szervezés lebonyolításának menetrendjét.

1934. december 23.¹⁷ Ezer fiatal karácsonyi „*Éneklő Ifjúság*” koncertje. A hangverseny sikerességéről Emödy Zoltán 1934. december 25-én, a *Magyarságban* megjelent írásából idézünk:

„E gyűjtőcím [Éneklő ifjúság] alatt immár másodízben sereget össze a magyar dalosifjúság ezerfőnyi csoportja, hogy énekszóval csiholjon kigyulladó lángokat szíveinkből. Két kitűnő folyóirat: a *Magyar Kórus* és az *Énekszó* szellemi vezérekara gyűjti össze az éneklő ifjúságot és daloltat velük szép régi korálokat, egyházi népénekeket, kiviruló kánonokat, vagy a magyar népdalkincs pompás kórusfeldolgozásait. *Új honfoglalás ez az alapvető kulturmunka*, melyet az Éneklő Ifjúság nagyszerű vezetőgárdája végez. Honfoglalás, mert magyarabbá és kulturmunka, mert művészibbé teszi zenei útmutatásuk és nevelésük fiatalságunk zenetájékozódását. A vasárnapi hangversenyen az alaphangot természetesen a karácsonyi szellem adta meg. [...] A Zeneakadémia nagytermében hol innen, hol amonnan csendült fel az énekszó. [...] Mikor pedig a közös kánonok kerültek sorra, Bárdos Lajos, a zeneünnepély egyik nagyszerű spiritus rectora, a karnaügyi emelvényen körben fordulva intette be sorjában az egyes szólamokat. Zengett is keze nyomán az ének!” (Emödy, 1934: 22).

▼
16 Korabeli közlésének forrása: *Éneklő Ifjúság*. II. évfolyam 4. szám, 1942 december, 45. oldal, Raics István: *Hogyan indult útjára az Éneklő Ifjúság?*

17 Eöszte László, az 1977-es életrajzi munkájában 1934. december 25-i dátummal jeleníti meg az eseményt (Eöszte 1977: 150). December 25-én, kedden azonban a hangversenyéről szóló híradások és Kodály írása jelent meg.

Ugyanezen a napon, 1934. december 25-én jelent meg Kodály írása is a *Budapesti Hírlapban*,¹⁸ melyben a korabeli zenei közművelődés korrajza mellett a zenei tömegnevelés szükségszerűségéről, újító törekvéseiről ír:

„A vegyeskaré a jövő, az nyit utat a magasabb művészet felé. A dalosversenyek, a művészi szellem hóhérai, adjanak helyet dalosünnepeknek, melyek középpontja egy-egy nagyszabású karmű közös előadása legyen, gyerekes versengés helyett.

De legsúlyosabb tennivalóink az iskolában vannak. Milyen képe van az átlagos magyarnak a zenéről, mit hallott róla iskolai pályáján? Végigjárhatta a 16 iskolát anélkül, hogy találkozott volna vele. Alsóbb iskolákban van még némi nyoma, de már középiskolai tantervünk nyíltan vallja a zene pedagógiai értéktelenségét: nem él vele. Hogyan jusson így a zene jobb megértésére, nagyobb megbecsülésére a jövőendő magyar társadalom? Hogy legyen életszükséglete a zene, ha legföggékonyabb korában nem jutott vele kapcsolatba? Az élet egyik legnagyobb kincsesházához nem kap kulcsot a magyar ifjú, annyival szegényebben halad végig rajta.

A zene nem magánosok kedvtelése, hanem lelki erőforrás, amelyet minden művelt nemzet igyekszik közkinccsé tenni. Kapja meg belőle részét minden magyar gyermek! A magyar zene és zenélés felvergődött odáig, hogy számottevő a nemzetközi életben, híd a művelt nemzetekhez, fegyver a létért való küzdelemben. Ideje, hogy a nemzet életében is számottevő legyen. Méltó, hogy a nemzet melléje álljon. Maga javára teszi.” (Kodály, 1934: 37)

Összegzés

A tanulmány elején megfogalmazott kérdésekre a válaszok, illetve az 55. zsoltár (*Psalmus Hungaricus*) 1923-as bemutatóját követő mintegy tíz esztendőnyi kórus-történeti eseménysor az alábbi módon foglalható össze:

▼

¹⁸ A lap a 18. oldalon tudósít az *Éneklő Ifjúság Karácsonyáról* is.

Az 1923. november 19-én, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 50. évfordulójára rendezett rendkívüli filharmóniai díszhangverseny volt Kodály Zoltán 55. *zsol-tárának* bemutatója. A hangversenyen dr. Dohnányi Ernő vezényelte a művet, a Palestrina Kórus karigazgatója Harmat Artúr volt.

1924. december 1-jén, az ősbemutató után egy évvel, a Filharmóniai Társaság IV. bérleti hangversenye keretében hangzott fel az 55. *zsol-tár* (az akkor megjelent nyomtatott partitúrán már *Psalmus Hungaricus*) második előadása. Mivel a Zeneakadémia orgonája 1924 őszén javítás alatt állt, a rövid ideig tartó orgonaszólamot egy gyermekkar helyettesítette. A közreműködő fiúkórus kiválasztásában Harmat Artúr, a Palestrina Kórus karnagyaként minden bizonnyal jelentékeny szerephez jutott. A Wesselényi utcai polgári fiúiskola énekkara, Borus Endre vezetésével vett részt az 1924-es előadáson.

A fiúkórus próbáin szerzett tapasztalatok kelthették fel Kodály érdeklődését, aki néhány hét múlva két frissen elkészült a cappella darabjának kottáját adta át Borus Endrének. Az első gyermekkari művek bemutatójára 1925. április 2-án került sor „Kodály Zoltán Magyar népdal-estje” keretében, a Zeneművészeti Főiskola nagytermében.

Mintegy négy év múlva, az évenként egyszeri dalosestek után, 1929. április 14-én szervezték meg először a fővárosban, majd május 12-én Győrben az olyan iskolaközi ünnepi hangversenyeket, melyek teljes műsorát Kodály kórusművei adták.

Az énekkari mozgalom kibontakozásában jelentős szerepe volt a gyermekkari irodalom bővülését lehetővé tévő kiadói háttér megteremtésének, mely munka élén Kerényi György állt.

A Magyar Kórus és az Énekszó első „hivatalos” *Éneklő Ifjúság* címmel rendezett hangversenyére, Bárdos Lajos jelentős szerepvállalásával, 1934. április 28-án került sor a Zeneakadémián. A továbbiakban a megfelelő műsor-összeállítással, szereplőválogatással és összkari művel (kánonének) megrendezett dalostalálkozók voltak jogosultak az *Éneklő Ifjúság* név használatára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babay József (1929): Európai körútra megy ősszel a világhírű Wesselényi uccai gyermekkórus. *Magyar Hírlap*, 1929. június 18., 6. oldal
- Bónis Ferenc (1992): *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*. Budapest, Püski Kiadó
- Bónis Ferenc (2005): *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje*. Budapest, Balassi Kiadó
- Bónis Ferenc (2011): *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Budapest, Balassi Kiadó
- Borus Endre (1942): A „Villó” és a „Túrót eszik a cigány” története. *Énekszó*, X. évfolyam 3. szám, 1942. december-január, 973–974. oldal

- Borus Endre (1952): A gyermekkórusok. *Új Zenei Szemle*, 1952. december, 12. szám, 30–31. oldal
- Dalos Anna (2019): Kodály szolmizál. A Kodály-módszer létrejöttének első időszakáról. *Magyar Zene*, 57. évfolyam 1. szám, 46–55. oldal
- Dr. Mészáros István (1967): Kodály és az „Éneklő Ifjúság”-mozgalom. *Pedagógiai Szemle*, 17. évfolyam 6. szám, 521–532. oldal
- Emödy Zoltán (1934): Éneklő ifjúság. *Magyarság*, 15. évfolyam 288. szám, 1934. december 25., 22. oldal
- Eősze László (1956): *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Budapest, Zeneműkiadó
- Eősze László (1977): *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest, Zeneműkiadó
- Eősze László (2000): *Örökségünk Kodály*. Budapest, Osiris Kiadó
- Huber Frigyes (1945): Harmat Artúr 60 éves. *Magyar Kórus*, 1945. szeptember, 15. év első füzet, 1112–1113. oldal
- Ittzés Mihály (2014): A 80 éves örökifjú: Éneklő Ifjúság, Kodály gyermekkarest. *A Magyar Kodály Társaság hírei*, XXXV. évfolyam – 2014/2 június, 4-6. oldal
- Ittzésné Kövendi Kata (2017): *Kodály Zoltán nyomában Budapesten*. Budapest, Magyar Kodály Társaság, Kodály Archívum
- Kerényi György (1928): *Gyermekkarok*. Győr
- Kerényi György (1934): Éneklő Ifjúság. *Énekszó*, 1934. június 1., 6. szám, 103–105. oldal
- Kerényi György (1942): Kodály Győrött. *Énekszó*, X. évf. 3. szám, 1942. december-január, 974–979. oldal
- Kodály Zoltán (1934): Szomjas lelkek, nagy alkotások. *Budapesti Hírlap*, 54. évfolyam, 291. szám, 1934. december 25., 37. oldal
- Kodály Zoltán (1982): *Visszatekintés I.* (szerk. Bónis Ferenc), Budapest, Zeneműkiadó
- Kodály Zoltán (1989): *Visszatekintés III.* (szerk. Bónis Ferenc), Budapest, Zeneműkiadó
- Maróti Gyula (2001): *Kóruskultúrák és Európa*. Budapest, Athenaeum 2000
- OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Zenei aprónyomtatványok, 1924. Budapest
- Pukánszky Béla (2005): Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform. *Iskolakultúra*, 2005/2. szám, 34. oldal
- Raics István (1942): Hogyan indult útjára az Éneklő Ifjúság? *Éneklő Ifjúság*, II. évfolyam 4. szám, 1942. december, 45. oldal
- Sirákné Kemény Kinga (2018): *Harmat Artúr élete és egyházzenei munkássága*. Doktori értekezés, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Kézirat, https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/sirakne_kemeny_kinga/disszertacio.pdf. Utolsó letöltés: 2022. december 16.
- Szabó Helga (1983): Éneklő Ifjúság 1925–1944 I. *Magyar Zene*, 1983. 24. évf. 4. szám, 376–415. oldal
- Szabó Helga (1984a): Éneklő Ifjúság 1925–1944 II. *Magyar Zene*, 1984. 25. évf. 1. szám, 92–112. oldal
- Szabó Helga (1984b): Éneklő Ifjúság 1945–1975 I. *Magyar Zene*, 1984. 25. évf. 3. szám, 306–332. oldal
- Szabó Helga (1984c): Éneklő Ifjúság 1945–1975 II. *Magyar Zene*, 1984. 25. évf. 4. szám, 418–435. oldal
- Tóth Aladár (1923): Kodály és Psalmus Hungaricus. *Nyugat*, 1923. december 20., 24. szám, 601–607. oldal
- Tóth Aladár (1924): Színház és művészet. *Pesti Napló*, 1924. december 3., 75. évfolyam, 258. szám, 13. oldal

ÉVKÖNYV, NAPILAP

Budapest Székesfővárosi Báró Wesselényi Miklós Községi Polgári Fiúiskola Jubileumi Értesítője az 1889–1929. iskolaévről. Budapest, 1929. XL. évfolyam

Az Est, 1924. szeptember 12., 189. szám, 10. oldal.

Az Est, 1924. november 30., 256. szám, 15. oldal

Zenei Szemle, 1924. december, IX. évfolyam 4. szám, 105. oldal

Új Nemzedék, 1925. április 4., 7. évfolyam 77. szám, 10. oldal

Előörs, 1929. május 4., 2. évfolyam 18. szám, 9. oldal

Magyarság, 1929. május 11., 10. évfolyam 105. szám, 13. oldal

Magyar Hírlap, 1929. május 11., 39. évfolyam 105. szám, 7. oldal

Magyarság, 1929. május 15., 10. évfolyam 108. szám, 13. oldal

INTERNETES FORRÁSOK

1923. november 19. plakát: <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5835682>
Utolsó letöltés: 2022. december 16.

Az újjászületett orgona 1907–2018. (szerk. Torda Júlia), Zeneakadémia, 2018. 4. oldal: https://koncert.zeneakademia.hu/data/ZENEAKADEMIA.HU/orgona/dokumentumok/zeneakademia-orgonas-2018_vegleges_webre.pdf. Utolsó letöltés: 2022. december 16.

Bónis Ferenc (1987): *A Psalmus Hungaricus születése*. Kandidátusi értekezés, <http://real-d.mtak.hu/17/>
Utolsó letöltés: 2022. december 16.

MTA-ZTI Koncertadatbázis. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp Utolsó letöltés: 2022. december 16.